

NARDAI KATALIN

Szórendi nehézségek a svédben*Nyelvtudományi doktori iskola***Bevezetés**

„A svéd nyelv szórendje kötött, a magyar ezzel szemben szabad szórendű” – ezt gondolja egy átlagos skandinavisztika szakos hallgató erről a kérdésről. Oktatói tevékenységem során gyakran tapasztalom, hogy a svéd nyelvet tanuló hallgatók csak az alapvető szintaktikai szórendi szabályokat ismerik, és kevésbé tájékozottak az egyéb motiváltságú (szemantikai és szövegtani) mondat szerkesztési lehetőségekről, ill. a szabályoktól eltérő, mégis viszonylag gyakran használt mozgatókról. Mind ebben az is közrejátszik, hogy a magyar szórendi szabályokat alig ismerik, és emiatt a két nyelv rendszerét nem tudatosan kapcsolják össze.

Jelen írás célja az, hogy egyrészt átfogó képet nyújtson a svéd szórend mind szintaktikai, mind szemantikai és szövegtani működéséről, másrészt hogy mindezt magyar szemmel vizsgálva feltárja a két nyelv eltérő viselkedését. Tapasztalataim szerint a svéd nyelvű szakirodalom kontrasztív szempontokat ritkán vesz figyelembe, ezért az elemzés annak kiegészítésére is alkalmas lehet. Végül pedig olyan tipikus tévesztéseket, bizonytalanságokat kutató fel, amik speciálisan magyar problémának mondhatóak.

Először felvázoljuk mindkét nyelv szórendi rendszerét, majd részletesen ismertetjük a svéd nyelvre vonatkozó szintaktikai szabályokat. A következő rész azokat a nem szintaktikai jellegű (szemantikai és szövegtani) elveket vizsgálja meg, amik szintén szerepet játszhatnak a svéd mondat szerkesztésben. Ezután a nehézséget okozó, konkrét szórendi jelenségekkel foglalkozunk, majd a következő részben részletesen megnézzük azokat az eszközöket, amik segítségével a szövegtani szerepek jobban érvényesülhetnek a svédben. Végül konkrét szövegeken vizsgáljuk meg, hogy a felsorolt speciális szórendi jelenségek mikor okoznak valóban problémát.

Kiindulópontul elsősorban Ekerot¹ írása szolgált, ezért a terminológiában az általa használt „téma”-„réma” fogalmakat használjuk, időnként utalunk azonban a magyar szakirodalomban gyakori „topik”-„predikátum”-„fókusz” terminusokra is².

Áttekintés**A svéd szórend**

A svéd szórendet, akárcsak az angolét, a németét vagy a többi skandináv nyelvét elsősorban szintaktikai szabályokkal szokták leírni. A szórend domináns szerkezeti funkcióján kívül a mondat szerkesztésben ugyan érvényesülhetnek más elvek is, de sokkal kisebb mértékben. A számos szintakti-

¹ EKEROT 1995.

² vö. pl. É. KISS 1998.

kai megkötés miatt a szórend csak kis mértékben variálható, sokkal kevesebb mozgatósi lehetőség adódik, mint a magyarban. Nézzünk néhány példát arra a svédben, amikor a szórend változtatásával nyelvtani különbségeket tudunk kifejezni:

1. Mondatfajták (kijelentő mondat vs. eldöntendő kérdés):

Han har inte gjort läxorna. 'Nem csinálta meg a leckét.'

Har han inte gjort läxorna? 'Nem csinálta meg a leckét?'

Míg a magyarban egyedül az intonáció különbözteti meg egymástól a kétfajta mondatot, a svédben erre elsősorban a szórend szolgál.

2. Szintaktikai szerepek (alany vs. tárgy):

Kalle älskar Lisa. 'Karcsi szereti Lizát.'

Lisa älskar Kalle. 'Liza szereti Karcsit.'

A svédben az alanyt és a tárgyat kifejező NP alakja nem különbözik egymástól (vö. magyar), ezért itt csak a sorrend segít eldönteni, hogy melyik NP-nek melyik szerep jut.

3. Főmondat vs. mellékmondat:

Vad heter du? 'Hogy hívnak?'

Jag vet inte vad du heter. 'Nem tudom, hogy hogy hívnak (téged).'

A svédben a mellékmondatban szereplő kérdés attól különül el a főmondat funkciójú kérdéstől, hogy a ragozott ige nem az alany előtt, hanem mögötte helyezkedik el. A magyarban a szórend megegyezik.

A magyar szórend

Bár a magyar nyelv sem mondható szabad szórendűnek³, a svédde ellentétben a szintaktikai funkciók csak kis mértékben befolyásolják a szórendet: a fő rendezési szempont általában a tematikus- és a fókuszfunkció. A domináns tematikus funkciót, azaz a téma és réma közti különbséget például így tudjuk kifejezni a szórend segítségével:

A tanár szereti Petit. (téma/topik=a tanár)

Petit szereti a tanár. (téma/topik=Peti)

A magyar szórend általában topik – predikátum szerkezetű⁴, ahol a topik felel meg a témának, a predikátum pedig a rémának. Azonban a ragozott ige elé a fókusz pozícióba kiemelhetünk egy re-matikus elemet, ami egyben hangsúlyt is kap (semleges mondatban a mondathangsúly az ige-n van). Ilyenkor a fókuszon kívül az összes többi mondatrész ismert információt hordoz:

A tanár Petit szereti. (téma=tanár, szereti; fókusz/réma=Peti)

Összehasonlítás

³ vö. É. Kiss 2006, 110.

⁴ vö. É. Kiss 1998, 30.

Nézzünk példát arra, ahol jól látszik, hogy a svédben sokkal kevesebb mozgatási lehetőségünk van, mint a magyarban:

Karcsi 'szereti Lizát.
Karcsi 'Lizát szereti.
Lizát 'szereti Karcsi.
Lizát 'Karcsi szereti.
'Szereti Karcsi Lizát.
'Szereti Lizát Karcsi.

Kalle 'älskar Lisa.
Det är 'Lisa som Kalle älskar.
Lisa 'älskas av Kalle.
Det är 'Kalle som älskar Lisa.
Kalle ÄLSKAR Lisa.
Kalle ÄLSKAR Lisa.

A svédben az látszik, hogy amit a magyar egyszerű szórendi variálással el tud érni (azaz különböző mondatrészeket hangsúlyoz, emel ki topikba vagy fókuszba, mellesleg kihasználja az összes variációs lehetőséget), azt a svéd szórendi mozgatással egyáltalán nem tudja kifejezni. Ennek oka, hogy az alany és a tárgy alakja megegyezik, ezért azok csak a sorrenddel különíthetők el egymástól. Amint felcseréljük őket, mást fog kifejezni a mondat:

Lisa älskar Kalle. 'Liza szereti Karcsit.'

A svéd kénytelen más nyelvi eszközökhöz folyamodni, hogy ki tudja fejezni a magyar mondat különböző tematikus viszonyait:

1. intonáció: fókuszhangsúlyt kap a rematikus elem: 1147–157 p.
2. (hangsúlyos) kiemelő szerkezet (vö. 1154. p., 156. p.): 143–147 p., 2., 4, példamondat
3. szenvedő szerkezet: 139–144. p., 3. példamondat

Bár a választott példamondat a svédben valóban nem ad teret a mozgatásra, ez mégsem jelenti azt, hogy a svédben egyáltalán nincs szórendi variálásra lehetőség (részletesen vö. 147. p., *a*, pont.):

Kalle pratade med Lisa på universitetet igår. 'Karcsi beszélgetett Lizával tegnap az egyetemen.'
Igår pratade Kalle med Lisa på universitetet. 'Tegnap Karcsi beszélgetett Lizával az egyetemen.'
På universitetet pratade Kalle med Lisa igår. 'Az egyetemen Karcsi beszélgetett Lizával tegnap.'

A variációs lehetőségek számán kívül nem egyezik a két tárgyalt nyelvben a bővítmények általános elhelyezése sem. Az igei bővítményeket a magyarban az ige elé és mögé is szabadon helyezhetjük, míg a svédben az igei bővítmények többnyire az ige jobb oldalára kerülnek (a „tartalmi mezőbe”, vö. következő fejezet). Topikalizálni a svédben csak egyetlen mondatrészt lehet, míg a magyarban számbeli megkötés ezen a téren nincsen. A főnévi csoport is mutat különbségeket: a svédben nem ritka a fej jobb oldalán álló jelzői bővítmény, ez a magyarban csak marginális esetben fordul elő (pl. *mannen på gatan – 'az utcán lévő férfi', 'a férfi az utcán', de 'a férfi ott az utcán'). Az általános mondatszerkesztésről tehát elmondhatjuk, hogy a svédben a súly inkább jobbra tolódik, míg a magyarban ilyen tendenciát nem figyelhetünk meg.*

Szintaktikai szórendi szabályok a svédben

A svéd szórend szabályait általában kétféle módszerrel szokták leírni: 1. egyes mondatszakaszokra, mondat típusokra vonatkozó szabályok megnevezésével (pl. fordított szórend), 2. a Diderichsen-féle

mondatséma segítségével⁵. Kezdő szinten elegendően bizonyul az első megoldás, de haladóbb szinten jobban alkalmazható a komplexebb mondatséma. Lássuk ezeket a lehetőségeket részletesebben:

1. Egyes mondatszakaszokra, mondat típusokra vonatkozó szabályok:

- főmondat, egyenes szórend: a sorrend általában alany + ragozott ige
- főmondat, fordított szórend (inverzió): ha az első helyre nem az alanyt, hanem egy másik mondatrészt helyezünk (pl. időhatározót), akkor utána a sorrend ragozott ige + alany (V2-szabály)
- eldöntendő kérdés: ragozott ige + alany
- felszólító mondat: ragozott ige + nincs alany
- mellékmondat, egyenes szórend: kötőszó + alany + ragozott ige
- mellékmondat, BIFF-szabály: a ragozott igét megelőzi a mondathatározó (BIFF: *i Bisatsen kommer Inte Före Finitet, 'a mellékmondatban az inte a ragozott ige előtt jön*)

Ezek a szabályok didaktikai szempontból jól használhatóak, de valójában csak a mondat első felének rendezéséről szólnak.

2. A Diderichsen-féle mondatséma (és annak továbbfejlesztett változatai)⁶:

A Diderichsen-i mondatséma, akárcsak a német grammatikában általánosan elfogadott pozíciós elemzés abból indul ki, hogy a szórend topológiailag leírható, azaz 7, egymást követő pozíciót tartalmaz. Ezeket a különböző mondatrészek töltik be. Egy pozícióba elvileg egy frázis kerülhet, de egyes pozíciók megengednek több frázist is (a mellérendelés egy frázisnak számít). Egyetlen pozíció betöltése kötelező, ez a ragozott ige helye (V1).

A svéd mondat 3 központi „mezőre” osztható, ezek a *kezdő* (sv. *initialfält*), a *középső* (sv. *mittfält/nexusfält*) és a *zárómező* (sv. *slutfält/innehållsfält*). Ezeket nevezhetjük a „belső mondat” részeinek. Ritkán, de előfordulhatnak ezen a belső mondaton kívül elhelyezett, ahhoz csak lazábban kapcsolódó mondatrészek is, ezek helyét hívjuk *előmezőnek* (sv. *förfält*) ill. *utómezőnek* (sv. *efterfält*).

KIBŐVÍTETT MONDAT				
előmező	BELSŐ MONDAT			utómező
	kezdő mező	középső mező	záró mező	
<i>Ja, 'Igen,</i>	<i>i morgon holnap</i>	<i>kan hon nog tud ö talán</i>	<i>vara med, lenni velünk,</i>	<i>eller hur? nemdebar?'</i>
<i>I morgon, 'Holnap,</i>	<i>då akkor</i>	<i>kan hon nog tud ö talán</i>	<i>vara med, enni velünk,</i>	<i>din syster. a növéred.'</i>

A főmondat és a mellékmondat szórendje egyedül a középső mezőn belüli pozíciók sorrendjében különbözik: a tipikus mellékmondat középső mezője alany – mondathatározó – ragozott ige (N1-

⁵ vö. pl. EKEROT 1995, 75.

⁶ vö. JÖRGENSEN 1987.; ANDERSSON 1993.; SAGR.

A1-V1), a tipikus főmondatban ugyanez ragozott ige – (alany) – mondathatározó (V1- N1-A1). Abban az esetben, ha mondathatározó nincs a mondatban, és az alany topikalizált (=egyeses szórend), akkor a főmondat és a mellékmondat szórendje megegyezik. A záró mező mindkét fajta mondatban azonos: V2 (pl. ragozatlan igei rész) – N2 (pl. tárgy) – A2 (egyéb határozók).

(BELSŐ) FŐMONDAT						
	középső mező			záró mező		
kezdő mező	V1	N1	A1	V2	N2	A2
<i>Då</i> 'Akkor	<i>kan</i> <i>tudja</i>	<i>hon</i> <i>ő</i>	<i>inte</i> <i>nem</i>	<i>läsa</i> <i>olvasni</i>	<i>boken</i> <i>a könyvet</i>	<i>hemma.</i> <i>otthon.'</i>

(BELSŐ) MELLÉKMONDAT						
	középső mező			záró mező		
kezdő mező	N1	A1	V1	V2	N2	A2
<i>eftersom</i> 'mivel	<i>hon</i> <i>ő</i>	<i>inte</i> <i>nem</i>	<i>kan</i> <i>tudja</i>	<i>läsa</i> <i>olvasni</i>	<i>boken</i> <i>a könyvet</i>	<i>hemma.</i> <i>otthon.'</i>

(Találunk a szakirodalomban arra is példát, hogy a mellékmondat és a főmondat szórendi sémáját egyetlen sémába vonják össze⁷. Véleményünk szerint azonban ez a kissé erőltetettnek tűnő megoldás inkább bonyolultabbá, és nem egyszerűbbé teszi a leírást, didaktikai szempontból pedig emiatt nem igazán használható.)

a) A *kezdő mező* (Fund), másnéven „fundamentum” vagy „mondatbázis” egyetlen pozícióból áll, ez a mellékmondatban az alárendelő kötőszónak a helye, a főmondatban pedig valamelyik mondatrész emelhető ki ide (megfelel kb. a magyar topiknak). Leggyakrabban az alany foglalja el a fundamentum helyét (80%-ban⁸), egyébként tipikusan a határozói bővítmények pozíciója. Ezek közül is leginkább az időhatározó topikalizálódik:

I maj ska de resa till Ungern.
'Májusban Magyarországra fognak utazni.'

Ritkábban kerül előre a tárgy, a helyhatározó vagy a módhatározó. Ezek a fundamentumban többnyire erős hangsúlyt kapnak vagy kontrasztív funkciót látnak el:

Bredvid honom sitter en vacker flicka. 'Mellette ül egy szép lány.'
Med stor hastighet närmade sig rymdkapseln mot jordatmosferan. Nagy sebességgel közeledett az űrhajó a Föld légköre felé.'
Den tyngsta väskan har jag ställt bakom trappan. 'A legnehezebb táskát tettem a lépcső mögé.'

Egyes mondathatározók is topikalizálhatóak, pl. *inte* 'nem', *aldrig* 'soha', *nog* 'bizonyára', *antagligen* 'valószínűleg'. Speciális körülmények között még a ragozott ige is mozgatható ebbe a

⁷ pl. JOSEFSSON 2011.; ANDERSSON 1993.

⁸ vö. EKEROT 1995, 85.

pozícióba, ilyenkor a helyét a belső mondatban a *göra* ige megfelelő alakja helyettesíti, megfelelően ezzel annak a korábban említett szabálynak, hogy a V1-es pozíció betöltése kötelező:

Springer gör han varje morgon. kb. 'Futni minden nap fut.'

Nézzünk egy (ritkán előforduló, de lehetséges) példát arra, amikor az infinit igealakot bővítményeivel együtt topicalizáljuk:

Glömt sin hatt har den gamle mannen på tåget. Kb. 'Ott felejtette az öregember a kalapját a vonaton.'
(Vö. *Den gamle mannen har glömt sin hatt på tåget.*)

A kiegészítendő kérdésekben a fundamentumot a kérdőszó foglalja el:

Vem har gjort denna vackra väska? 'Ki készítette ezt a szép táskát?'

A fundamentum pozíciója egyes esetekben maradhat betöltetlenül is, egyrészt olyan mellékmondatokban, ahol hiányzik a kötőszó:

Jag hittar inte boken som jag fick av Maria. 'Nem találok a könyvet, amit Máriától kaptam.'

Másrészt a felszólító mondatokban és eldöntendő kérdésekben:

Ring mig i morgon! 'Hívj fel holnap!'

Har han glömt sin hatt på tåget? 'A vonaton felejtette a kalapját?'

b) A *középső mező* vagy más néven „*nexus*”-mező ad helyet a ragozott igealaknak (V1), a nem topicalizált alanynak (N1) és a mondathatározónak (A1) (összesen 3 pozíció). A középső mezőt érintő főmondat-mellékmondat közötti különbséget már korábban említettük. Ha több mondathatározó is található a mondatban, akkor azok közül általában a rövidebbek, hangsúlytalanok (pl. *ju*) állnak elől, a tagadást kifejezőek pedig utoljára jönnek:

Hon ska väl antagligen ändå inte flytta till USA. 'Bizonyára feltehetően mégsem költözik az USA-ba.'

c) A *záró mező* vagy *tartalmi mező* tartalmazza az igei bővítményeket. Itt is 3 pozíciót állapíthatunk meg: a V2-ben találjuk az infinit igealakokat és az igekötőt, az N2-ben az ige névszói bővítményei helyezkednek el (indirekt tárgy (magyarban részeshatározó), direkt tárgy, tényleges alany (ha formai alany foglalja el az N1-et) és névszói állítmányi rész (predikatívum)), és végül az A2-es pozícióba kerülnek az ige határozói bővítményei. Az N2-es pozíción belüli sorrend kötött (ld. az előbbi felsorolást), míg az A2-n belül nincs szintaktikai kötöttség. Itt a mondatrészek sorrendjét különböző nem szintaktikai jellegű elvek szerint lehet meghatározni.

d) Az *előmező* (*iniciális extrapozíció*, XP) többnyire főleg egyenes szórendű belső mondatokhoz kapcsolódik. Abban különbözik a kezdő mezőtől (fundamentumtól), hogy nem következik utána inverzió. Szerepelhet itt pl. olyan mondatrész, amit a belső mondatban névmással megismétlünk:

Min bil, har du sett den? 'A kocsimat, azt láttad?'

Nagyon gyakori, főleg beszélt nyelvi szerkezet az előmezőbe kiemelt és a fundamentumban *så*-val megismételt mondatrész (*så* 'így'):

I morgon så får jag hem. 'Holnap hazautazom.'

Gyakran helyezünk az előmezőbe egyes mondathatározókat is:

Förresten, du kan ta min cykel. 'Egyébként elviheted a biciklimet.'

A megszólítást is általában az előmezőbe helyezzük, a belső mondaton kívülre:

Bertil, nu får det vara nog. 'Bertil, most már elég legyen.'

e) Az *utómező* (*finális extrapozíció*, XP) helyének kihasználása nagyon gyakori, előfordul fő- és mellékmondatokban is. Ennek is általában valamilyen nyomatékosító, kommunikációt elősegítő funkciója van. Nézzünk néhány tipikus példát (a teljesség igénye nélkül):

- Finális extrapozícióba helyezett mondatrész, aminek a belső mondatban névmási megfelelője van:

Om du inte får tag i henne snart, din syster, får vi be någon annan.

'Ha hamarosan nem találod meg a nővéredet, akkor mást kell megkérnünk.'

- Ennek fordítottja, amikor valamely nominális összetevőt vagy határozót névmási alakban megismétlünk az utómezőben:

Din bror har varit i Tyskland, han. 'A bátyád, ő járt Németországban.'

Inte har han varit i Tyskland, inte. 'Nem járt Németországban, nem (bizony).'

- A határozói összetevőt a mondat végére tesszük, pl. egy kommentáló, hangsúlytalan mondat-határozót:

Och så sätter du dig i stolen, bara. (Vö. Och så sätter du dig bara i stolen.)

'És most szépen leülsz a székre.'

- Visszakérdező kifejezés (=egy eldöntendő kérdést helyettesítünk kijelentő mondattal és a visszakérdezéssel):

Kommer du i morgon, eller? 'Jössz holnap, ugye?'

Han kommer i morgon, {ja/valinte sant/eller hur}? 'Jön holnap, nemdebar?'

- Túl hosszú (nehéz) mondatrészek előszeretettel kerülnek eredeti helyük helyett a mondat végére, amennyiben így a közlés értelmzését megkönnyítik:

När du skrev till mig [...] i fredags att det var dags att slå till blev jag faktiskt orolig. 'Amikor azt írtad nekem pénteken, hogy ideje megállapodni, igazán nyugtalan lettem.'

Nem szintaktikai szabályok, elvek

A domináns szintaktikai szabályokon kívül más tényezők is szerepet játszanak a svéd szórend kialakításában. Az összetevők mozgásában, kisebb mértékben ugyan, de a következő elvek is részt vesznek.

*a, kontaktuselv*⁹: a bővítményt a fej közelébe helyezzük, lehetőleg közvetlenül mellé (magyarban általában a fej elé, svédben elé is és mögé is kerülhet). Ez az elv azonban elégtelennek bizonyul, amikor a fejhez több bővítmény is tartozik:

⁹ vö. ANDERSSON 1993, 138.

Den Svenska Skolan startades 2003 av en grupp föräldrar. 'A Svéd Iskolát 2003-ban a szülők egy csoportja indította el.'

b, vonzatelv: több bővítmény esetében a fejhez szemantikailag közelebb álló bővítmény megelőzi az ahhoz lazábban kapcsolódó bővítményt:

Han gick till affären igår. 'Elment a boltba tegnap.'

c, hatókörrelv: a mondatban minél előbb áll egy mondatrész, annál nagyobb hatókörű¹⁰:

Det har inte kommit några flickor från ekonomisk linje till våra möten. 'A gazdasági tagozatról egy lány sem jött el a találkozóinkra.' (az *inte* az alanyra vonatkozik)

Vö.: Några flickor från ekonomisk linje har inte kommit till våra möten. 'A gazdasági tagozatról néhány lány nem jött el a találkozóinkra.' (az *inte* az alanyra nem vonatkozik, mert csak utána következik)

d, nehézségi elv¹¹: a szintaktikai szabályokat gyakran felülírja egy-egy komplex, „nehéz” mondatrész jelenléte (pl. mellékmondat alakú bővítmény). Az ilyen elemeket szerencsésebb részben vagy egészben kiemelni eredeti pozíciójukból, és a mondat jobb oldali végére helyezni, a finális extrapozícióba (utómezőbe), megkönnyítve ezzel a szemantikai értelmezést:

Vi köpte en katt i går i stan och en stor korg att ha honom i. 'Vettünk egy macskát tegnap a városban és egy nagy kosarat, amibe bele lehet tenni.' (a mellérendelő szerkezetű tárgy második, hosszú tagját a mondat végére helyeztük.)

Ezzel párhuzamosan a „könnyű” mondatrészek (névmások, rövid szavak pl. partikulák) inkább balra mozognak, ezzel is elősegítve a tartalmas, általában rematikus, „nehezebb” mondatrészek jobbra tolódását (vö. témaelv):

Jag gjorde den i ordning. 'Rendbe tettem (azt).'

(névmási alakú tárgy az igei vonzat előtt)

Jag gjorde bilen i ordning. 'Rendbe tettem az autót.'

(főnévi alakú tárgy az igei vonzat előtt)

Jag gjorde i ordning bilen som skulle säljas.

'Rendbe tettem az autót, amit el kell adni.'

(vonatközöi mellékmondatral bővített főnévi alakú tárgy az igei vonzat után)

Ezzel szemben előfordulhat baloldali súlytöbblet is, amikor a mondat elején vagy közepén áll egy hosszú mondatrész. Ez az értelmezési szempontból nehézkesnek mondható mondat többnyire stilisztikai motiváltságú¹².

e, egyensúlyelv¹³: sok bővítmény esetében a mondat szerkezetét megkönnyíthetjük a mondatrészek egyenletes elosztásával, ezzel elkerülhetjük, hogy a mondat jobb oldali vége túl „nehéz” legyen. A mozgásra korlátozottan ugyan, de van lehetőség, pl. topikalizációval, határozók a mondat határozó helyére történő áthelyezésével (A2-A1) stb. A finális helyzetű ige azonban nem szerencsés:

**I Åbo har vi i tre år bott. 'Åbóban laktunk három évig.'*

¹⁰ vö. É. KISS 1998, 59.

¹¹ vö. ANDERSSON 1993, 138.

¹² vö. JÖRGENSEN 1987, 145.

¹³ vö. ANDERSSON 1993, 138.

(ezzel szemben a németben az ige finális helyzete teljesen természetes, vö. ném. *Satzklammer*).
f, egyértelműségi elv: többértelmű szerkezetek elkerülésére szolgáló szórendi mozgatás. Ilyenre pl. akkor lehet szükség, amikor egy prepozíciós szerkezet jelző és határozó is lehet:

Han läste om demonstrationerna i tisdags. 'Olvasott a tüntetésekről kedden.' (időhatározó) vagy *'Olvasott a keddi tüntetésekről.'* (hátravetett prepozíciós jelző)

Egyértelmű szórend:

Han läste i tisdags om demonstrationerna. 'Kedden olvasott a tüntetésekről.'

g, témaelv: a domináns szintaktikai rendezési szempont mellett a téma-réma-szerkezet a legfontosabb szórendet meghatározó elv a svédben. Általában a magyarra is igazak az itt tárgyalt elvi megállapítások, a két nyelv közti alapvető különbség a szintaktikai és szemantikai jellegű (tematikus) elvek hierarchiájában van. Ennek megfelelően a svédben gyakran előfordul, hogy a domináns szintaktikai elv miatt a tematikus kénytelen háttérbe szorulni:

**Jag träffade i parken Peter. 'Találkoztam a parkban Péterrel.'* (Ugyan *Peter* a tematikus elem, de mivel tárgy, a svédben a helyhatározó előtt kell szerepelnie. A magyarban nincs konfliktus).

Szabályos szórenddel:

Jag träffade Peter i parken. vagy: I parken träffade jag Peter. (topikalizáljuk a tematikus helyhatározót, és akkor a végére kerül a tematikus tárgy)

Ha a téma és a réma pontos meghatározása a mondatban nem egyértelmű, akkor jól használható a kérdő mondat teszt, pl. *Var träffade du Peter? 'Hol találok Péterrel?'* *Vem träffade du i parken? 'Kivel találok a parkban?'* Ilyenkor a tesztkérdésre adott válasz fogja a mondat tematikus elemét tartalmazni.

A következőkben felvázolunk néhány témaelvvvel kapcsolatos tendenciát:

- A mondatban a téma általában megelőzi a rémát. (A tipikus mondat téma-réma (TR) szerkezetű). Minél később következik egy összetevő, annál inkább tematikus. Amikor pl. a határozót előre hozzuk a mondat határozó helyére (A2-A1 mozgatás, 147 p.), akkor is a témaelv alapján tesszük ezt: a határozó kevésbé tematikus a középső mezőben, mint a záró mezőben. Pl.:

Han har till oss alla skickat sin senaste bok.

'Elküldte mindannyiunknak a legutóbbi könyvét.' Vö.:

Han har skickat sin senaste bok till oss alla.

'Elküldte a legutóbbi könyvét mindannyiunknak.'

Nem mindig sikerül a svédben a rémát egészen a mondat végére, az utolsó pozícióba helyezni (pl. alany, tárgy esetében), gyakran követi azt még egy határozói mondatrész. Ez a svédben egy a szintaktikai szabályokból adódó szisztematikus eltérésnek mondható, természetes jelenség. Amennyiben azonban van rá lehetőség, érdemes ezt elkerülni (pl. az A2-A1 mozgatással, extrapozícióba helyezéssel).

- A témaelv irányítja általában a fundamentum (topik) kiválasztását: amivel a mondat kezdődik, az lesz a kiindulópont ahhoz, amit a mondat többi részében erről közlünk. Ha

egyetlen tematikus összetevőnk van, akkor általában azt tesszük a fundamentum pozíciójába, ha kettő, akkor az alany általában az N1 pozícióba kerül, a másik összetevő pedig a fundamentumba:

Vi reste till Paris, och där gick vi på operan.

'Elutaztunk Párizsba és ott elmentünk az operába.'

- Ha egy alanyi vagy tárgyi mellékmondat, egy főnévi igeneves frázis vagy egy névszói állítmány inicianális pozícióba kerül, általában olyan dolgot jelöl, ami már ismert vagy aktualizált. Ha a mondat végére kerül, akkor nem szükséges annak lennie:

Om hon kommer i år vet jag inte. 'Hogy jön-e idén, nem tudom.'

Vö. Jag vet inte om hon kommer i år. 'Nem tudom, hogy jön-e idén.'

Az alany és az igei határozók gyakran tematikusak, ezért gyakran is találjuk ezeket mondatkezdő helyzetben, míg a tárgy és a névszói állítmány ritkán tematikus. Ritkán is kerülnek a mondat elejére (vö. 140 p.).

- A nyelvtanilag definit alakú mondatrészek gyakran ismert dolgot jelölnek (téma). A témaelv alapján ezt a mondatrészt előbbre helyezzük, mint egy indefinit alakút, már ha a szintaxis ezt megengedi. Pl.

Vi ska ge journalisten ett tips. 'Az újságírónak adni fogunk egy tippet.'

Kevésbé szerencsés a határozatlan alakú részeshatározó a határozott alakú tárgy előtt (a szintaktikai szabály szerint ez a sorrend kötelező):

?Vi ska ge en journalist tipset. 'Oda fogjuk adni egy újságírónak a tippet.'

A konfliktust a részeshatározó prepozíciós szerkezetté alakításával lehet feloldani:

Vi ska ge tipset till en journalist. 'Oda fogjuk adni a tippet egy újságírónak.'

Másik példa:

Jag gav Kalle en bok. 'Karcinak adtam egy könyvet.'

?Jag gav en bok till Kalle. 'Adtam egy könyvet Karcinak.'

Jag gav boken till en okänd man. 'Odaadtam a könyvet egy ismeretlen férfinak.'

- Több, hasonló funkciójú határozó esetében a sorrendet gyakran a témaelv dönti el (A2 belső sorrend):

Jag köpte bilen för 20000 kronor av min bror.

'Megvettem az autót 20 ezer koronáért a bátyámtól.'

Jag köpte bilen av min bror för 20000 kronor.

'Megvettem az autót a bátyámtól 20 ezer koronáért.'

h, fókuszelv: mind a svédben, mind a magyarban előfordul réma-téma (RT)-szerkezetű mondat is, ezt hívja Ekerot „szubjektív” szórendnek (szemben a TR-szerkezetű „objektív” szórenddel)¹⁴. Ugyanezt Elekfi emocionális ill. racionális tagolásnak nevezi¹⁵. Az ilyen előrehelyezett, nyomatékosan kiemelt mondatrészt nevezzük fókusznak. É. Kiss megfogalmazása szerint a fókusz „a mondat

¹⁴ EKEROT 1995, 102–105.

¹⁵ TOLCSVAI 2002, 14.

tartalmi és hangsúlyozásbeli súlypontja”¹⁶. A svédben is, a magyarban is az ilyen módon kiemelt mondatrészt tehát fókuszhangsúllyal látjuk el. Ám míg a magyarban a fókusz hordozó elem kötelezően a topik és a predikátum közé kerül, addig a svédben a fókuszhangsúlyt bármelyik mondatrész megkaphatja, anélkül, hogy elmozdulna a helyéről (azaz írásban nehezen alkalmazható lehetőségéről van szó):

Jag har träffat PETER i parken (och inte Kalle). 'PÉTERREL találok a parkban és nem Karcsival.'
JAG har träffat Peter i parken (och inte du). 'Péterrel ÉN találok a parkban és nem te.'

Tehát a svédben a fókuszfunkció nem feltétlenül kötődik az RT-szórendhez (a magyarban viszont igen), és a topicalizált mondatrészek közül is csak olyan elemek kapnak fókuszhangsúlyt, amelyek rematikusak és pl. kontrasztban állnak valamivel. Az egyszerű topicalizációnál az előrehozott, tematikus mondatrész nem kap hangsúlyt:

Peter har jag TRÄFFAT i parken. 'Péterrel TALÁLKOZTAM a parkban.' (Péter: téma, hangsúlytalan)
PETER har jag träffat i parken (och inte KALLE). 'PÉTERREL találok a parkban (és nem KARCSIVAL)' (Péter: réma, fókuszhangsúly)

Nehéz szórend

Ebben a fejezetben olyan speciális szórendi jelenségeket tárgyalunk, amelyekre a 3. részben tárgyalt szintaktikai szabályok nem adnak magyarázatot, és ezért, vagy egyéb okból nehézséget jelentenek a nyelvtanuló számára. Ezek tárgyalásakor segítségünkre lesznek a 4. részben felvázolt elvek.

a, A magyartól eltérően a svédben kötelezően betöltendő az alany (Fund vagy N1) és a ragozott ige (V1) helye. Néhány kivételes esetben találunk ettől való eltérést, pl. kötelezően nincs alany a felszólító mondatban, hiányozhat az alany mellérendelésnél vagy informális stílusú levelezésben, és kötelezően alany- és ragozott ige-mentes a főnévi igeneves szerkezet is:

Kom du inte så sent nästa gång! 'Ne ilyen későn gyere legközelebb!'
Peter åt en smörgås och han drack ett glas mjölk efteråt.
'Péter megevett egy szendvicset és utána megivott egy pohár tejet.'
Jag Hoppas du mår bra. 'Remélem, jól vagy.'
Barnen gick på bio för att de skulle titta på den nyaste filmen. '
A gyerekek elmentek a moziba megnézni a legújabb filmet.'

Ezek az esetek azonban nem jelentenek problémát, a két tárgyalt nyelv többnyire hasonlóan működik. A magyar nyelv sajátossága, miszerint a névmási alakú alany és a létige nem mindig jelenik meg a mondatban, viszont már okozhat nehézséget a svéd mondatok kialakításánál, igaz, főleg kezdő szinten, és azok esetében, akik nem ismernek hasonlóan működő nyelveket (pl. német, angol).

Az alany és a ragozott ige helyének kötelező betöltéséről szóló szabály következménye, hogy olyan esetekben is szerepel valamilyen „helyfoglaló” összetevő ezekben a pozíciókban, amikor szemantikailag üres szerepről van szó. Nézzünk néhány példát arra, amikor az ilyen formális összetevők használata valóban nehézséget jelenthet (főleg nem topicalizált alanynál):

¹⁶ É. Kiss 1998, 39.

1. időjárást jelölő (személytelen) igéknél: *Det regnar. Regnar det? 'Esik. Esik?'*

A bli ('vállik valamivé, lesz) ige esetében: När vi studerar ett annat språk, efter några lektioner blir det svårare. 'Ha egy másik nyelvet tanulunk, néhány óra után nehezebb lesz.'

2. vonatkozó mellékmondat esetében, amikor a vonatkozó névmás egyben a mellékmondat alanya is. Ilyenkor, mivel a kötőszó helyét elfoglalja az alanyi funkciójú névmás (vö. mondatséma), az alany helye üresen maradna, ezért azt egy formális „som” helyettesíti:

Jag vet inte vem som har kommit hem. 'Nem tudom, ki jött haza.'

3. a magától értetődő alany, pl. az általános jelentésű „man” vagy a szövegösszefüggésből egyértelműen kiderülő alany sem hagyható el:

Om man vill ha sprit, måste man gå till affären. 'Ha alkoholt akar valaki, akkor el kell mennie a boltba.'

4. Az ún. prezentáló szerkezetben formális és tényleges alanyt is használunk:

Det har suttit en katt på trappan. 'Egy macska ült a lépcsőn.'

Leginkább akkor szokott kimaradni a formális alany, amikor valamely más összetevőt topikalizálunk¹⁷:

**Plötsligt dök upp en dam vid kassan. 'Hirtelen felbukkant egy hölgy a pénztárnál.'* Helyesen:
Plötsligt dök det upp en dam vid kassan. (Vö. Det dök upp en dam vid kassan. 'Felbukkant egy hölgy a pénztárnál.')

5. topikalizált ragozott ige esetében a V1 pozíciót a *göra* ige megfelelő ragozott alakja foglalja el (vö. angol *do*):

Springer gör han varje morgon. kb. 'Futni minden reggel fut' (a magyar megismétli az igét)

b, Egy kivételes esetben betöltetlen maradhat az egyébként kötelező ragozott ige pozíciója: mellékmondatban az összetett múlt idejű alakok segédigéje elhagyható. Magyarázható ez azzal, hogy itt a *halhade* segédige valójában redundáns, mivel a supinum-alak egyértelműen jelzi az ige múlt idejét. A *halhade* közti különbség pedig a szövegösszefüggésből többnyire egyértelműen kikövetkeztethető:

Barnen gick hem efter att läraren hade talat med dem. 'Agyerekek hazamentek, miután a tanár beszélt velük.'
Jag är glad att jag redan har gjort läxorna. 'Örülök, hogy már megcsináltam a leckét.'

Főnévi igeneves szerkezetekben, és a *kanske* után is előfordul a *ha* segédige elhagyása:

Han borde ha kunnat komma. kb. 'Képesnek kellett volna lennie arra, hogy eljöjjön.'
Han kanske hade kunnat komma. 'Talán el tudott volna jönni.'

Inkább írott nyelvi szokásról van szó, a beszélt nyelvben kb. 10%-ban fordul csak elő.

c, Az A2-ben szereplő bővítmények egymás közti sorrendjét gyakran nem könnyű eldönteni. Ebben a pozícióban nincsenek szintaktikai kötöttségek, a sorrendet más elvek alapján döntjük el. Pl.

- a vonzat előbbre kerül a szabad bővítménynél (vonzatelv):

¹⁷ példa EKEROT 1995, 92.

Hon ska tala med Peter på fredag. 'Péterrel fog pénteken beszélni.'

- Az időhatározó a helyhatározó után, a helyhatározó általában a módhatározó után következik (szintén vonzately):

Han vill åka till stan i eftermiddag. 'Be akar menni a városba délután.'

- A nehezebb mondatrész hátrébb kerül (nehézségi elv):

De reser till Rom i maj. 'Rómába utaznak májusban.'

De träffades i somras på ett litet hotell i Rom. 'Nyáron egy kis római hotelban találkoztak.'

- A rematikus mondatrész hátrébb kerül a tematikushoz képest, felülírva akár a vonzatelyt is:

Han tänker tala med Anna på fredag. 'Annával fog beszélni pénteken.'

Han tänker tala på fredag med Anna. 'Pénteken fog beszélni Annával.'

d, Gyakran előfordul, hogy egy határozói bővítményt a mondathatározó helyén találunk (A2-A1-mozgatás):

Hon hade på morgonen rest från Lund. 'Reggel elutazott Lundból.'

Főleg szabad bővítményeket, elsősorban idő-, módhatározót mozgatunk ezen a módon, helyhatározót ritkábban. Vonzat azonban sosem kerülhet A1-be:

**Vi har till Stockholm rest idag. 'Stockholmba utaztunk ma.'* (helyhatározó)

A mozgatás oka lehet pl. tematikus jellegű (tematikus összetevő előrébb hozása), vagy az egyensúlyelvnek megfelelő (túl sok finális mondatrész). Mindemellett ügyelni kell arra is, hogy az eredmény ne mondjon ellent a nehézségi elvnek.

e, A határozói bővítményekhez hasonlóan a mondathatározók is gyakran mozognak. Ez leginkább a tagadó funkciójú „*inte*”-re vonatkozik, de más mondathatározók sem tartják be szigorúan a szintaktikai szabályokat. Nézzünk néhány esetet:

- a határozó az alany elé kerül (fakultatív A1-N1 csere, csak „nehéz”, azaz nem névmási alakú alany esetében):

Eftersom {inteli sådana fall} studenterna brukar reagera... (vö. Eftersom studenterna {inteli sådana fall} brukar reagera...) 'Mivel a hallgatók {nem/ebben az esetben} szoktak reagálni, ...'

Om allting klaffar reagerar {inte / i så fall} studenterna. (vö. Om allting klaffar reagerar studenterna {inte / i så fall}.) 'Ha minden jól megy, akkor a hallgatók {nem/ebben az esetben} reagálnak.'

- a határozó a tárgy mögé kerül (fakultatív A1-N2 csere, csak hangsúlytalan tárgy esetében, ha nem foglalt a V2):

Peter såg dem intel/troligen. 'Péter nem/valószínűleg látta őket.'

Ritkán használatos az eredeti sorrend:

Peter såg intel/troligen dem.

Viszont nehéz tárgy esetében a csere nem lehetséges:

**Peter såg bilen intel/troligen. Peter såg intel/troligen bilen.*

Egyszótagú mondatthatározó esetében mindkét szórend egyaránt természetes:

Peter såg den ju/väl. Peter såg ju/väl den. 'Hiszen Péter látta azt.'

f. Amennyiben nem az egész mondatra vonatkozik a tagadás, akkor a tagadószt a megfelelő mondatrész elé helyezzük („kijelölő/fókuszáló funkció”¹⁸). Ilyenkor az *inte* mozgatása nem fakultatív, hiszen jelentéskülönbséget eredményezhet:

De har inte ofta lust att arbeta. 'Nem gyakran van kedvük dolgozni.'

Vö. De har ofta inte lust att arbeta. 'Gyakran nincs kedvük dolgozni.'

Az „ingen/ingenting” (*senki/semmi*) kifejezéseket bizonyos esetekben fel kell bontani tagadószó + névmás szerkezetre, mert a tagadás nem állhat az A1 pozíciónál később:

**Vi har ätit ingenting i dag. Vi har inte ätit någonting i dag. 'Ma nem ettünk semmit.'*

**Han säger att vi har ätit ingenting idag. Han säger att vi inte har ätit någonting idag.*

'Azt mondja, hogy ma nem ettünk semmit.'

Egy másik, ritkán előforduló lehetőség a konfliktus felodására a tárgy A1-be mozgatása:

Vi har ingenting ätit i dag. Han säger att vi ingenting har ätit idag.

g. Az *inte*-hez hasonlóan van még néhány szó, ami sokféle pozícióban szerepelhet, amennyiben nem kijelölő funkcióban vannak. Ilyenek t.k. *också 'is', själv 'maga', tyvärr 'sajnos', kanske 'talán', båda 'mindkettő', alla 'összes', és var och en 'minden egyes'.*

- *också*: állhat az A1-ben, A2-ben és az utómezőben, de a fundamentumban önállóan nem:

Peter har också varit här. 'Péter is itt volt.' (A1)

Peter har varit här också. (A2)

Peter har varit här, han också. 'Péter itt volt, ő is.' (XP)

**Också har Peter varit här.*

Kijelölő funkcióban tipikusan prefokális helyzetű, de előfordul posztfokálisan is:

Också PETER har varit här.

PETER också har varit här.

- *själv*: általában az alanyhoz kötődik, mégis gyakran messze kerül tőle. A viszonylag szabad elhelyezés azonban nem eredményez szemantikai különbséget.

Jag själv har besökt det här området många gånger. 'Én magam sokszor felkerestem ezt a környéket.' (Fund)

Jag har själv besökt det här området många gånger. (A1)

Jag har besökt själv det här området många gånger. (N2)

Jag har besökt det här området själv många gånger. (A2)

Jag har besökt det här området många gånger själv. (A2 vagy XP)

- *tyvärr*: állhat mind az A2 (vagy XP), mind az A1, mind a fundamentum pozíciójában.

¹⁸ vö. pl. HOLM 1977, 908.

Han kan inte komma i morgon tyvärr. (A2 vagy XP) 'Nem tud jönni holnap sajnós.'

Han kan tyvärr inte komma i morgon. (A1) 'Nem tud sajnós jönni holnap.'

Tyvärr kan han inte komma i morgon. (Fund) 'Sajnos nem tud jönni holnap.'

- *kanske* (*kanhända, måhända, törhända*): pozicionálása az előbbiekhöz hasonlóan lehet A1, XP, Fund is:

Han har kanske inte varit här i dag. 'Talán nem volt ma itt.' (A1)

Kanske har han inte varit här i dag. (Fund)

Han har inte varit här i dag, kanske. (XP)

De a mondathatározói funkció mellett viselkedhet úgy is, mint egy alárendelő kötőszó, és utána a mellékmondathoz hasonlóan a mondathatározó megelőzi a ragozott igét (vö. *kanske = det kan ske att...*¹⁹):

Kanske han inte har varit här i dag. (vö. *att han inte har varit här i dag.*)

Kanske {Peter inte /inte Peter} har varit här i dag.

(mint láttuk, az *inte* kerülhet az alany elé is, ha az nem névmás)

Han kanske inte har varit här i dag.

I dag kanske han inte har varit där.

I dag kanske {Peter inte / inte Peter} har varit här.

A korábban említett szabály alapján a *ha* segédige is törölhető lesz ebben az esetben:

Han kanske inte ~~har~~ varit här i dag. Kanske han ~~har~~ inte varit här i dag.

A beszélt nyelv még őrzi az eredeti használat nyomát:

Kanske att han inte har varit här i dag.

h, Nem ritka a hangsúlytalan, névmási alakú mondatrészek balra tolodása, svédül „*pronomenhopp*” ’névmás-ugrás’. Ez a mozgatás t.k. a nehézségi elv következménye, hiszen egy névmási alakú mondatrész „könnyebbnek” minősül egy főnévi alakúnál (vö. pl. az olasz hangsúlytalan névmással, ami szintén balra mozog, a ragozott ige elé: *bevo la birra 'megiszom a sört' – la bevo 'megiszom azt'*). Ráadásul a névmás általában ismert dolgot jelöl, tehát a témaelv is ezen mondatrészek balra mozgatását indikálja.

Többnyire a tárgyat vagy a részeshatározót (indirekt tárgyat) és a visszaható névmást érinti ez a fajta mozgatás, és csak főmondatban, egytagú igei állítmány esetében fordul elő. Az érintett mondatrész kerülhet egyrészt a mondathatározó elé („rövid ugrás”):

Då slog Lisa sig inte sig. 'Akkor Lisa nem ütötte meg magát.'

Vagy az alany elé („hosszú ugrás”):

Då slog sig Lisa inte sig.

Ha azonban az alany is névmási alakú („könnyű”), akkor a visszaható névmás ez elé már nem kerülhet:

¹⁹ vö. WIJK-ANDERSSON 2008, 24.

Då slog hon sig inte sig.

**Då slog sig hon inte sig.*

Ha a névmási alakú tárgy az eredeti helyén marad, akkor kontrasztív funkcióban áll:

Vi känner inte henne (men honom). 'Öt nem ismerjük (de mást igen).'

i, A svéd elváló igekötők (sv. *partikel* 'partikula') pozíciója szintén nem határozható meg egyértelműen. A mondatséma szerint a hangsúlyt is hordozó igekötő a V1-be kerül (az infinit igealakok után), megelőzve a tárgyat. A Svéd Akadémiai Nyelvtan (Sagr) szerint az igekötő számít az igehez legszorosabban kötődő vonzatnak²⁰, ezzel magyarázható az igehez viszonylag közeli pozíciója (akár csak a magyarban). Legfeljebb az alany és a mondathatározó kerülhet közéjük.

Alakját tekintve a svéd igekötő sokféle lehet, pl. prepozíció, határozószó, és emiatt néha nehéz elkülöníteni a prepozíciós vagy határozói frázistól:

De hoppar 'i vattnet. 'Beugranak a vízbe.' (igekötő)

De hoppar i 'vattnet. 'Ugrálnak a vízben.' (prepozíció)

Jag ville köra hem henne. 'Haza (igekötő) akartam szállítani (öt).'

Jag ville köra henne hem. 'Haza (igekötő vagy határozószó) akartam szállítani (öt).'

(Az igekötős igei szerkezet felismerhető arról a képességéről, hogy megengedi a továbbképzést, pl. *ihoppandet i vattnet 'a vízbe való beugrás'* vs. *hoppandet i vattnet 'a vízben való ugrálás, 'hemkörning 'hazaszállítás'* vs. *körning hem 'hazafelé vezetés'*).

Az előző példából is jól látszik, hogy a hangsúlytalan tárgy kerülhet az igekötő elé is, amennyiben az igekötőnél könnyebbnek minősül (vö. nehézségi elv, névmás-ugrás):

Han gav den tillbaka till Anna. 'Visszaadta (azt) Annának.' (könnyű névmási tárgy, nehéz igekötő)

Han gjorde om läxorna. 'Újracsinálta a leckét.' (könnyű igekötő, nehéz főnévi tárgy)

A visszaható igekötős ige esetében is többféle sorrend előfordul a névmás és az igekötő között:

Han kastade sig av tåget. 'Levetette magát a vonatról.'

Han kastade av sig kläderna. 'Levetette magáról a ruháit.'

Az igekötők meglehetősen bonyolult szórendi viselkedését részletesen lsd. a Sagr-ban.²¹

j, A Diderichsen-féle mondatsémában a mellérendelő kötőszót nem tudjuk elhelyezni, hiszen a fundamentum csak egy összetevőt tartalmazhat:

Men/och (?) han (Fund) hade (V1) en stor hund (N2). 'Delés volt egy nagy kutyája.'

Kézenfekvő a helyzetét egy mondatsémán (mondaton) kívüli pozícióval magyarázni²², hiszen szintaktikailag nem kapcsolódik szorosan a belső mondathoz (szemben pl. az alárendelő kötőszóval). Tipikus hibának mondható, amikor a mellérendelő kötőszó után fordított szórend következik, azaz azt a fundamentum pozíciójába helyezzük:

²⁰ vö. TELEMAN – HELLBERG – ANDERSSON 1999, 3, 417.

²¹ TELEMAN – HELLBERG – ANDERSSON 1999, 3, 424ff.

²² vö. EKEROT 1995, 78.

**Jo, men hade han också en stor hund! 'Hát igen, de neki is volt egy nagy kutya.'*

k, Nézzünk meg még három olyan esetet, amikor a mondatséma szabályait valamelyest ki kell egészíteni:

- egy prepozíciós frázis bővítője (rekció) a fundamentumba kerül, míg a prepozíció az A2 helyén marad (sv. *prepositionsstrandning*):

Sina föräldrar tänker han ofta på. 'A szüleire gyakran gondol.'

Vö. *Han tänker ofta på sina föräldrar.*

Tehát nem az egész összetevőt mozgatjuk, hanem annak csak egy részét. Viszont csak vonzatjellegű PP-k esetében működik, idő- és módhatározó ritkán kerülhet ebbe a helyzetbe:

London vill jag gärna åka till. 'Londonba szívesen mennénk.'

?Tisdagar joggar vi alltid på. 'Keddenként mindig kocogunk.'

**Dröjsmål åkte vi utan till mormor. 'Késedelem nélkül elutaztunk a nagyhoz.'*

Már korábban láttuk, hogy a fundamentumba ritkán helyezünk vonzatjellegű bővítést, mivel a vonzat az igéhez minél közelebb szeret maradni. Mégis előfordulhat, hogy pl. tematikus vagy kontrasztív funkcióba szeretnénk azt helyezni, és ilyenkor a fundamentum lenne a megfelelő hely számára. A „kettévágott” PP-vel a vonzatelv és a szemantikai elvek is megvalósulhatnak:

Jag vill åka till London. (PP az A2-ben, csak a vonzatelv érvényesül)

Till London vill jag åka. (PP a Fund-ban, vonzatelv sérül, kontrasztív/ tematikus funkció érvényesül)

London vill jag åka till. (PP feje A2-ben, bővítője Fund-ban, mindkét elv érvényesül)

Az idő- és módhatározónál a fundamentumba helyezés egyébként is lehetséges, általában szabad bővítőmányaokról van szó, tehát a PP kettévágása nem indokolt:

På tisdagar joggar vi alltid.

Utan dröjsmål åkte vi till mormor.

- Hasonlóan megszakított frázis lesz az eredménye a mennyiségjelzős főnévi csoport fejének topikalizálásakor (témaelv):

Ost köpte jag två kilo. 'Sajtból két kilót vettem.'

Vargar hade han sett ytterst få längs vägen. 'Farkast csak nagyon keveset látott az úton.'

- A harmadik esetben a megszakítottság egy mellékmondatra vonatkozik:

Jag tror inte att du gillar ål. —> Ål tror jag inte att du gillar.

'Nem hiszem, hogy szereted az angolnát. —> Az angolnát azt hiszem, nem szereted.'

Itt is témamotivált topikalizációról van szó, a mellékmondatból kiemelt összetevő a főmondat fundamentum-pozíciójába kerül.

l, Végül nézzünk meg néhány olyan esetet, amikor a mellékmondatban főmondati szórend valósul meg, pl. az alany helyére más mondatrész kerül, vagy a mondathatározó csak a V1 után következik.

- A kötőszó nélküli iniciális feltételes mellékmondat mindig fundamentumnélküli főmondat-szerkezetű:

Hade jag inte feber, skulle jag stiga upp. 'Ha nem lenne lázam, felkelnék.'

Vö. *Om jag inte hade feber, skulle jag stiga upp.*

- Független beszédben a mellékmondat gyakran nem követi a mellékmondati szórend szabályait (főleg beszélt nyelvben, informális írott nyelvben):

Han sa, att i Spanien träffade han Eva. 'Azt mondta, hogy Spanyolországban találkozott Évával.' (helyhatározó az N1-ben) (Vö. *Han sa att han träffade Eva i Spanien.*)

Han säger, att sjöresor tycker han inte om. 'Azt mondja, hogy nem szereti a tengeri utazásokat.' (tárgy az N1-ben)

Han säger att han tycker inte om sjöresor. (mondathatározó V1 után) (Vö. *Han säger att han inte tycker om sjöresor.*)

- Az előzőhöz hasonlóan a *hinni-tudni* típusú főmondati igékhez kapcsolódó mellékmondatok is lehetnek főmondat-szórendűek:

Jag är säker på att just nu sitter de och skrattar åt oss. 'Biztos vagyok benne, hogy most éppen rajtunk nevetnek.' (időhatározó N1-ben)

Az utóbbi két esetben azt látjuk, hogy a témaelv felülírja a szintaktikai megkötéseket, miszerint a kötőszó után kötelezően az alany következik. Másrészt az is feltételezhető, hogy az idézett szöveg eredeti szerkezete köszön vissza a mellékmondatban. Az ilyen szerkezetű mellékmondat beszélt nyelvben gyakori, de írott nyelvben nem elfogadott.

A témaelv megvalósítására szolgáló nyelvi eszközök a svédben

Mint korábban említettük, a svédben a szintaktikai jellegű szórendi szabályok dominálnak, háttérbe szorítva ezzel a tematikusan motivált szórendet. Az általános tendenciákon kívül (vö. 143 p., g. pont) megvizsgálunk néhány konkrét nyelvi lehetőséget arra, amikor a témaelv előtérbe kerülhet.

Leggyakrabban akkor lép fel konfliktus, amikor egy rematikus alanyt szeretnénk a mondatban hátrébb küldeni, vagy egy tematikus határozót előrébb hozni. Erre a következő módszereket alkalmazhatjuk:

a, topicalizáció (vö. 139. p., a. pont): a tematikus összetevő a fundamentumba kerül, ezzel együtt a rematikus alany a ragozott ige mögé mozog. Tipikus hiba (a magyarban is), amikor a fundamentumba tévesen egy rematikus összetevőt helyezünk:

Huset bestod av ett enda rum. ?Ganska låga var rummets långväggar.

'A ház egyetlen szobából állt. ?Elég alacsonyak voltak a hosszanti falai.'

b, a szenvedő szerkezet segítségével a rematikus alany a mondat végére kerülhet:

Peter byggde huset. —> Huset byggdes av Peter.

'Péter építette a házat. —> A ház Péter által épült.'

megváltoztatjuk az ige bővítményi szerkezetét, vagy egy másik, hasonló jelentésű, de más bővítményi szerkezetű igét hívunk segítségül:

Maja visade mig bilden. —> Maja visade bilden för mig.

'Maja megmutatta nekem a képet.'

Han gjorde vin av vattnet. —> Han gjorde vattnet till vin. 'Bort csinált a vízből.'

Vi lastade fruktlådor på bilen. —> Vi lastade bilen med fruktlådor.

'Gyümölcsös ládákkal pakoltuk meg az autót.'

Sylvia äger huset. —> Huset tillhör Sylvia.

'Sylvia birtokolja a házat. —> A ház Sylviához tartozik.'

c, a tematikus *tárgyi* mondatrészt a mellékmondatból kiemeljük a *főmondatba* (alany), vö. megszakított mellékmondat (sv. *satsfläta*²³):

Det är svårt att övertala Maria. —> Maria är svår att övertala.

'Nehéz meggyőzni Máriát.' —> kb. 'Mária nehezen meggyőzhető.'

d, a *prezentáló szerkezet* (vö. 146. p., 5. pont) segítségével a *rematikus alanyt* szintén valamivel hátrébb lehet helyezni, ha nem is a mondat végére, de legalább az N2-be. Az alany helyét (Fund vagy N1) a formális *det* foglalja el:

Tre block saknas. —> Det saknas tre block. 'Hiányzik 3 kocka.'

Att få se allt detta var mycket intressant. Det var mycket intressant att få se allt detta. 'Nagyon érdekes volt látni mindezt.'

Egyéb lehetséges mozzgatásokkal kiegészítve az alanyt még hátrébb küldhetjük:

Det har suttit en katt på trappan hela förmiddagen. —> På trappan har det hela förmiddagen suttit en katt. (topikalizált helyhatározó, időhatározó A2-ből A1-be)

Különösen akkor lehet fontos ennek a speciális szerkezetnek a használata, amikor nem igazán van tematikus része a mondatnak (magyarban üres topiknak megfelelő szerkezet):

Det var en gång en kung som hade tre söner.

'Volt egyszer egy király, akinek volt 3 fia.'

Kort spelades till längt in på natten. —> Det spelades kort till längt in på natten.

'Késő éjszakáig kártyáztak.'

Går det någon båt idag? 'Megy ma valamilyen hajó?'

Det finns inga skyltar där. 'Nincs ott tábla.'

A tényleges alany egyes esetekben prepozíciós szerkezetté alakul át:

Morötter är nyttigt. —> Det är nyttigt med morötter. 'Hasznos a répa.'

Benet värker. —> Det värker i benet. 'Fáj a lábam.'

A *prezentáló szerkezetet* csak *határozatlan alakú alany* esetében használhatjuk (vö. *határozott alak=téma*), gyakori hiba a túlgenerált alkalmazása:

**Här finns det också vårt bibliotek. 'Itt van a mi könyvtárunk is.' (=Här är också vårt bibliotek.)*

A *határozatlan alakú alany* sokszor kapcsolódik *tranzitív igékhez*, és ilyenkor a *prezentáló szerkezetet* nem tudjuk használni. Ehelyett a *hangsúlyos kiemeléshez* (vö. 154. p., *f*, pont) hasonló *átalakítást* végezhetünk. Az alany marad *határozatlan alakú*, és az *intonáció* is *semleges* (a *hangsúlyos kiemelésre határozott alakú*, *rematikus alany* és *speciális intonáció* jellemző):

²³ vö. JÖRGENSEN 1987, 152.

En kvinna säljer bensin på kajen. —> Det är en kvinna som säljer bensin på kajen. 'Egy nő benzint árul a rakparton.' (Nö. *Det är kvinnan som säljer bensin på kajen. 'Ez az a nő, aki benzint árul a rakparton.'*)

Många kör egna båtar. —> Det är många som kör egna båtar.

'Sokan vezetik a saját hajójukat. —> Sokan vannak, akik a saját hajójukat vezetik.'

f. A rematikus összetevők nyomatékos kiemelésére szolgál a svédben az ún. *hangsúlyos kiemelő szerkezet* (sv. *utbrytning*, „*emfatikus körülírás*”). Korábban láttuk (vö. 144. p., fókuszelv), hogy a svédben az egyszerű fókuszhangsúly is ezt a célt szolgálhatja, de ezt főleg beszélt nyelvben tudjuk csak használni. (A magyarban a fókuszpozíció betöltése felel meg mindkét svéd esetnek). A hangsúlyos kiemelésnél bármely mondatrész, akár a ragozott ige is kerülhet ebbe a pozícióba:

Det är Kalle som står där borta. 'Kalle az, aki ott áll.'

Det är skriver böcker han gör. 'Könyvet ír.'

Formailag nagyon hasonlít a prezentáló szerkezetre: formális alany, létige, kiemelt mondatrész, de itt utána egy vonatkozó mellékmondat következik. A kiemelt mondatrész mindig definit alakú, és megőrzi az eredeti alakját:

Det var sin bror han skrev till. (vö. Han skrev till sin bror.) 'A bátyjának írt.'

Det var honom jag ville prata med. (vö. Jag ville prata med honom.) 'Vele akartam beszélni.'

Det var av henne han absolut ville ha en bild. (vö. Han ville absolut ha en bild av henne.) 'Tőle akart mindenképp egy képet.'

A mátrixmondatban a szórend változtatható (a főmondati szabályok betartásával):

Sin bror var det visst som han skulle skriva till. (vö. Det var visst sin bror han skulle skriva till.)

'Bizonyára a bátyjának akart írni.'

Var det sin bror han skulle skriva till? 'A bátyjának akart írni?'

g. Szintén a témaelv érvényesülését segíti elő a *duplázott mondatrészt* tartalmazó mondat. Ilyenkor az előmezőbe kiemelünk egy mondatrészt, és a belső mondatban névmási alakban megismételjük, ezzel is aktualizálva a már ismert, de a szövegösszefüggésben új referenst, akiről a kijelentés szól. Kommunikációs szempontból is előnyös szerkezetről van szó, mert megkönnyíti a mondat értelmezését: lépésenként haladunk előre, és nem ömlesztve kapjuk az összes információt. Az alábbi példában az alany hosszúsága is magyarázhatja a mondatrész extrapozícióba helyezését:

Dina syskon och du, pratar ni svenska med varandra? 'Te és testvéreid, ti svédül beszéltek egymással?'

Vö. Pratar dina syskon och du svenska med varandra? 'Te és testvéreid svédül beszéltek egymással?'

Az ilyen típusú mondat hasonlít a *så-s szerkezethez* (vö. 140 p. *d*, *pomt*), de különbözik tőle abban, hogy a *så-s szerkezet* inkább nyelvspecifikus jelenség, míg *duplázott mondatrészt* sok más nyelvben is találunk. Másrészt a *så-s szerkezetnek* alapvetően az a funkciója, hogy a határozóval kezdődő kijelentő mondat fordított szórendjét megtámogassa. Ezzel szemben a *duplázott mondatrész* alkalmazását szövegtani szempontok is motiválják, és nem kizárólag kijelentő mondatokban fordul elő.

Tipikus hibák – szövegelemzés

Az előbbiekben láttuk azokat a lehetőségeket, ahol a svédet tanuló nehézségekbe ütközhet a szórendet illetően. Most nézzünk meg néhány konkrét példát arra, amikor ezek a nehézségek való-

ban realizálódnak. Azt próbáljuk ezáltal megvizsgálni, hogy a magyar anyanyelvű, svédet tanuló számára hol rejlenek az igazi csapdahelyzetek. Kiindulópontul Ekerot elemzése szolgál,²⁴ ami egy magyar anyanyelvű bevándorló által írt szöveget vesz alapul. Ehhez csatlakoznak az általunk felmért szórendi hibák, amelyeket egyetemi hallgatók fogalmazásaiban és fordításaiban találtunk. Mind a bevándorló, mind a hallgatók nyelvi szintje haladónak mondható (minimum 3 év nyelvtanulás van mögöttük), de gyengébb és jobb eredményű tanuló is van köztük, így nem meglepő, hogy súlyosabb és kisebb hibákat egyaránt találunk az írásaikban.

Az elemzés során nemcsak egyértelmű hibákkal foglalkozunk, hanem bizonytalanságra utaló jeleket is keresünk, valamint olyan eseteket, amikor a szöveget író nem használja ki egy jobb szórendi megoldás lehetőségét. A konkrét példákat két csoportra osztjuk, szintaktikai típusú és szövegtani típusú hibákra, annak ellenére, hogy sokszor a két megközelítés nem választható el egymástól, ráadásul a többi, fent említett elv is szerepet játszik a megfelelő szórend kiválasztásában.

Szintaktikai nehézségek

Kötelező mondatrészek

Ekerot szövegelemzésében úgy tapasztalja, hogy a magyar anyanyelvű bevándorló többször vét a kötelező ragozott ige és a kötelező alany szabálya ellen.²⁵ Ez könnyen megmagyarázható a magyar nyelvnek azzal a már korábban említett sajátosságával, miszerint a névmási alakú alany kitétele nem kötelező, illetve névszói állítmány esetében a létige is rejtve maradhat.

A hallgatóknál nem tapasztaltam ilyen jellegű hibát, sem gyengébb, sem ügyesebb tanulóknál. Az alany- és ragozott ige-kényszer nem nehezen elsajátítható szabály, és mivel a hallgatók esetében biztosra vehetjük, hogy már vagy az angolt, vagy a németet jól ismerik, számukra ezek a szabályok sem újdonságot, sem nehézséget nem jelentenek.

Két különleges esetben azonban előfordulhat bizonytalanság haladóbb szinten is, egyrészt mellérendelő ellipszisnél, másrészt a formális alany – tényleges alany-szerkezetnél (vö. 146. p., 2. pont). Az előbbi azért nehezíti meg a helyzetet, mert ellentmond a kötelező alany szabálynak, ráadásul pontos szerkezeti egyezés a feltétele annak, hogy mondatrészeket rejtve lehessen hagyni. Ekerottal ellentétben a hallgatóknál nem találtam ilyen jellegű hibát, ami részben azzal is magyarázható, hogy a két nyelv ebben a helyzetben hasonlóan működik.

Peter åt bullen och han drack kaffét. 'Péter megette a zsemlet és ő megitta a kávé.'

Arra a különbségre azonban érdemes felfigyelni, hogy a magyarban a névmás törlése nem fakultatív. Amennyiben kitésszük a mondatba, kontrasztív funkciót lát el:

'Péter megette a zsemlet, és Ő megitta a kávé, de Mari nem (itta meg a kávé).'

A svédben ugyanakkor a névmás használata kötelezően nem feltételez szembeállítást, lehet neutrális, csak pozíciófoglaló funkciójú is.

²⁴ EKEROT 1995, 119–127.

²⁵ vö. EKEROT 1995, 121.

Az elipszissel ellentétben a formális alany használatára azonban már nem találunk anyanyelvi megfelelőt, itt kizárólag nyelvspecifikus tudásról lehet szó. A hallgatók helyesen használják a csak pozíciófoglaló „*det*” névmást is, amikor az szükséges. Leginkább a „*det finns*” (‘van’) szerkezetre találunk példákat, de névszói állítmánnyal együtt is gyakran megtaláljuk („*det är viktigt att...*” ‘fontos, hogy...’). Egyszer-egyszer olyankor is használják, amikor egyértelműen szövegtani funkciót lát el (prezentáló szerkezet).

A „*vem som*” kifejezés használata

Különösen sok bizonytalanságot találunk a hallgatóknál a „*vem/vad som*” kifejezés használatakor. Ezt a szerkezetet olyan kérdő mellékmondatok bevezetésekor kell alkalmazni, amikor a kötőszóként használt kérdőszó alanyi szerepű (vö. 154. p., 3. pont):

Jag vet inte vem som har gjort denna väska. 'Nem tudom, hogy ki készítette ezt a táskát.'

Típushibának mondható az, amikor „*vem/vad som*”-ot használnak egyszerű vonatkozói kötőszó („*som*”) helyett, azaz nem ismerik fel, hogy nem kérdő mellékmondatról van szó (túlgenerálás):

**Lunchen vad som du lagade igår ...*

Helyesen: *Lunchen som du lagade igår... 'Az ebéd, amit tegnap készítetél...'*

A másik gyakran előforduló hiba, amikor „*vem/vad som*”-ot használnak „*vem/vad*” helyett, azaz felismerik ugyan a kérdő mellékmondatot, viszont nem veszik észre, hogy az alany szerepét már betöltötte egy másik mondatrészt:

**Jag visste inte vem som Hanna träffade. Helyesen: Jag visste inte vem Hanna träffade. 'Nem tudtam, hogy Hanna kivel találkozik.'* (alany: *Hanna*)

A harmadik hibás használat már nem olyan könnyen megmagyarázható, a hallgatók a fordítás során 100 %-ban hibáztak ennél a mondatnál:

**Journalisten frågade ministern vem som hans favoritmusiker var. Helyesen: Journalisten frågade ministern vem hans favoritmusiker var. 'Az újságíró megkérdezte a minisztert, hogy ki a kedvenc zenésze.'*

A tévesztés okát az idézett mondat eredetijében lelhetjük:

Vem är din favoritmusiker? 'Ki a kedvenc zenésze(d)?'

Mind a magyarban, mind a svédben nem a „*ki*” az alany és a „*kedvenc zenész*” a névszói állítmány (svédben hagyományosan alanyi predikatívumnak hívjuk), hanem pont fordítva (az azonos alak és a sorrend megtévesztő). Ezt bizonyítandó nézzük meg a kérdésre adott választ:

Min favoritmusiker (alany) är Benny Andersson (névszói állítmány) och inte Helen Sjöberg. 'A kedvenc zenészem Benny Andersson és nem Helen Sjöberg.'

Ha a mondatrészi szerepek fordítva lennének, akkor így tennénk fel a kérdést:

Vem är Benny Andersson? 'Ki Benny Andersson?'

A válasz pedig így hangzana:

Benny Andersson (alany) är min favoritmusiker (névszói állítmány) och inte min hund. 'Benny Andersson a kedvenc zenészem és nem a kutya.'

A tárgy és a részeshatározó sorrendje

Gyakran tapasztalni a hallgatóknál, hogy elbizonytalanodnak a tárgy és az indirekt tárgy (magyarban részeshatározó) sorrendjén. Bár a szintaktikai szabály egyszerű, először jön az indirekt tárgy és utána a (direkt) tárgy, mégis a nehézséget az okozhatja a svédben, hogy az indirekt tárgynak megfelelő NP prepozíciós alakban (határozóként) is megjelenhet. Ilyenkor az A2-es pozícióba, a direkt tárgy után kerül:

Han gav Lisa ett äpple. 'Adott Lizának egy almát.'

Han gav ett äpple åt Lisa. 'Adott egy almát Lizának.'

(jelentésében megegyezik az előző mondatral, viszont a tematikus szerkezet szerint idokolt lehet a szórendi változtatás: az első példamondatban az *alma* réma, a másodikban *Lisa*.)

Nézzünk egy konkrét példát az egyik hallgató tollából:

**Varje gång katten fyllde år bakade Petton en pannkakstårta honom(?). 'Minden alkalommal, amikor a macskának születésnapja volt, Petton palacsintatortát sütött neki.'*

Mint látjuk, a hallgató a kérdőjellel jelezte is írásban, hogy a névmás helyességében bizonytalan, valószínűleg nem ismerte fel azt a lehetőséget, hogy amennyiben a mondat végére szeretné tenni az indirekt tárgyat, akkor prepozícióval ellátva ezt megteheti:

Varje gång katten fyllde år bakade Petton en pannkakstårta åt honom. ('neki' helyett 'az ő részére')

Minden bizonnyal azért került az indirekt tárgy a direkt tárgy mögé, mert a magyar alapján fordította le svédre a mondatot, azaz a mondatrészek sorrendjét is „lemásolta”. Ez egyébként a témaelv alapján indokolt is lehet.

Ha nem prepozíciós szerkezettel fejezzük ki a részeshatározót, akkor a mondat így nézne ki:

Varje gång katten fyllde år bakade Petton honom en pannkakstårta.

Ez a mondat szintaktikailag helyes, és a tematikus elvnek is megfelel (a 'torta' tematikusabb, mint a 'neki'), mégis a mellékmondatú szórend miatt az egymást követő három NP nehézkessé teszi a mondatot. Ezt oldja fel a határozói alakú indirekt tárgy a mondat végén (vö. „*åt honom*”).

Igekötős igék

Az igekötős igékkel („*partikelverb*”) kapcsolatban a vártnál sokkal kevesebb hibát találni a hallgatók írásaiban. Valószínűleg azért, mert általában véve igen ritkán használnak elváló igekötős igét, és így az ezzel kapcsolatos szórendi nehézségek is eleve ritkán fordulnak elő. Mégis nézzünk meg egy érdekes példát:

Petton hade plockat korgen full med ägg. 'Petton teleszedte a kosarát tojással.'

A magyar mondatban igekötős igét látunk, a svéd mondatban ugyanezt a jelentést („*tele*”) nem igekötővel, hanem tárgyi predikatívummal („*full*” melléknév) fejezzük ki, aminek a helye a tárgy mögött van. A svéd „*full*” szó elvileg lehetne igekötő is, hiszen láttuk, hogy az igekötő sokféle alakú lehet, de akkor a szórendi szabályoknak megfelelően a tárgy elé kellene tennünk:

**Petton hade plockat full korgen med ägg. (Vö. Han plockade upp pappret från golvet. 'Felszedte a papírt a földről.')*

A hallgatók fordításaiban azt tapasztalhatjuk, hogy többségük át tudta ültetni a magyar igekötős szerkezetet az ennek megfelelő svéd predikatívumos szerkezetbe, egy kivétellel, aki a második megoldást választotta, és igekötős konstrukciót használt svédül is.

Inverzió

Ekerot az általa elemzett szövegben úgy tapasztalja, hogy a bevándorló hölgy általában véve jól használja a főmondatban megkövetelt fordított szórendet, amennyiben a fundamentumum pozíciójában nem az alany áll²⁶. Ettől való eltérés csak akkor látható, amikor a fundamentumumot egy iniciális mellékmondat vagy a „*dessutom*” (‘*ezen kívül*’) határozószó tölti be.

A hallgatók által írt szövegek elemzése is azt mutatta ki, hogy különösebben nem jelent gondot a fordított szórend használata. Ez legfeljebb egészen kezdő tanulóknál szokott előfordulni, ott is leginkább az angol hatására, ahol nincs kötelező inverzió az első mondatrész után. A német ezzel szemben pont úgy működik, mint a svéd, és ez viszont segítségére lehet a nyelvtanulónak.

A hallgatóknál még az iniciális mellékmondatok használatakor is helyes szórendű mondatok születtek, egyetlen esetben tapasztaltam ettől való eltérést:

**Trots att jag inte gillar patriotiska berättelser som den första texten, jag kände att... 'Bár nem szeretem a patriotista történeteket, mint amilyen az első szöveg, úgy érzem, hogy...'*

Ennél az esetnél az extra hosszú bevezető mellékmondat miatt borulhatott fel az eredeti sorrend.

A2-es belső sorrend

Viszonylag nagyobb variációs tere van a svéd A2-es pozíciónak, mert a különböző határozókat néha többféle sorrendbe is tehetjük, egyik vagy másik elvet figyelembe véve. A vonzatelv határozza meg pl. a társhatározó és a helyhatározó sorrendjét (példák a hallgatók fordításaiból):

Han ville gå på semester med Erik. 'El akart menni nyaralni Erikkel.' („gå på semester” ’nyaralásra menni’)

De érvényesülhet a témaelv is:

Jag kunde åka med mina vänner till Brasilien. ’

El tudtam utazni a barátaimmal Brazíliába.’ (Brazília: réma)

Jag kunde åka till Brasilien med mina vänner. ’

El tudtam utazni Brazíliába a barátaimmal.’ (barátaimmal: réma)

Hasonló bizonytalanság szokott előfordulni az időhatározó és a helyhatározó sorrendjét illetően. A svédben általában a helyhatározó kapcsolódik szorosabban az igéhez (vonzat), ezért az megelőzi az időhatározót. A szövegek elemzése során úgy tapasztaltam, hogy a hallgatók ezt a sorrendet helyesen is alkalmazzák, annak ellenére, hogy a magyarban talán természetesebbnek érezzük az időhatározó-helyhatározó sorrendet:

Jag måste åka till stan i eftermiddag. 'Be kell mennem délután a városba.'

²⁶ vö. EKEROT 1995, 121.

Egyetlen példát találtunk arra, amikor a svéd mondatban ettől eltérő a határozók sorrendje (talán a magyar mondat tükörfordításának következményeként):

*..., *därför går jag idag till läkaren.* '..., ezért ma elmegyek az orvoshoz.'

Egyes mondatthatározók használata körüli bizonytalanság (inte, också)

Mint korábban már láttuk, egyes mondatthatározók a mondaton belül többféle helyre kerülhetnek, egyes esetekben akár jelentéskülönbség nélkül. A hallgatók ezeket valóban bizonytalanul használják, nem ritkán fordul elő, hogy sem főmondatban, sem mellékmondatban nem teszik a megfelelő (alap)pozícióba:

**Eriks fru berättade för mig inte att...* 'Erik felesége nem mondta el nekem, hogy...' („inte” az A1 pozíció helyett A2 pozícióban)

**Eriks hustru säger att han kommer inte ihåg namnet.* 'Erik felesége azt mondta, hogy nem emlékszik a nevére.' („inte” nem a ragozott ige előtt)

Mindemellett helyes használatra is van bőven példa, tehát inkább bizonytalanságról, mint következetes hibáról van szó.

Az *inte* használata kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy az alappozícióktól eltérő, de lehetséges helyekre egyáltalán nem teszik a hallgatók. Valószínűsíthető, hogy óvatosságból kerülnek ezeket a szabályostól látszólag eltérő szerkezeteket, de az is előfordulhat, hogy nem ismerik az erre vonatkozó pontos szabályokat.

Az *också* esetében találunk egy-két példát arra, amikor posztfokálisan áll:

Den här texten också håller med åsikten att Stockholm måste utvecklas. 'Ez a szöveg is egyetért azzal, hogy Stockholmnak fejlődnie kell.'

Mint korábban láttuk (vö. 140. p.), a fókuszáló funkciójú *också* a svédben tipikusan prefokális helyzetű, de előfordul posztfokálisan is, különösebb jelentéskülönbség nélkül. Inkább stílusbeli vagy mondat szerkesztési szempontok játszhatnak szerepet a két szerkezet közti választás során. A magyarban ezzel szemben csak a posztfokális elhelyezés lehetséges, ezért az előbbi példa atipikus és nehézkes NP+*också* szerkezete valószínűleg inkább a magyar minta svédbe való átültetésével magyarázható, mint tudatos szerkesztéssel okokkal.

Extrapozíció

Kevés példát találni arra a vizsgált szövegekben, amikor valamely kifejezés a mondat sémán kívül lévő extrapozícióban helyezkedik el. Pedig annak nyomatékosító, szövegösszetartó szerepe nem idegen az írott nyelvi stílustól sem, viszont minden bizonnyal igényel némi merészséget, többlettudást a nyelvtanulótól. Nézzünk egy példát a hallgatók fogalmazásaiból:

Visst, man behöver mycket tålmod. 'Bizony sok türelemre van szükség.'

Jól látszik, hogy a *visst* mondatthatározó nem a saját (A1) helyén van, sem a fundamentumban (akkor utána fordított szórend következne), hanem az extraponált pozíció következményeként az utána következő állítást még nyomatékosabbá teszi. Más is a mondat prozódiaja így (kisebb szünet következik a *visst* után), mint normális fordított szórenddel: *Visst behöver man mycket tålmod.*

Egy másik példa:

Till exempel, i skolan läste jag bara de stora tragedierna av Shakespeare. 'Például, az iskolában csak Shakespeare nagy tragédiáit olvastam.'

A finális extrapozícióban rejlő lehetőségeket a hallgatók szintén alig használták ki, két esetben alkalmazták az „*eller hur?*” visszakérdező kifejezést, de azt is csak fordításban. Szabad szövegalkotásban egyáltalán nincs rá példa. A tipikus névmási ismétlést pedig szintén nem találjuk sehol (vö. 141. p., e, pont).

A mellékmondat szórendje

Ekerot megfigyelési szerint és a saját elmezéseink alapján is elmondhatjuk, hogy a mellékmondat szórendje központi problémának minősül, főleg kezdő, de még a gyengébb haladó szinten is. Nemcsak a mondatathározó elhelyezése jelent gyakran nehézséget (ragozott ige előtt, és nem utána, mint a főmondatban), hanem pl. az egyenes szórend is.

Ez utóbbi esetre számos példa akad, amikre különböző magyarázatokat lehet találni. Az egyik lehetséges tévesztési ok az egyenes szórendi szabály figyelmen kívül hagyása²⁷:

**... eftersom här bodde min fästman. '... mivel itt lakott a vőlegényem.'* (N1 helyén nem az alany, hanem egy helyhatározó van)

**Trots att det vet jag. ... 'Annak ellenére, hogy ezt tudom, ...'* (N1-ben a tárgy van)

Egy másik esetben arra gyanakodhatunk, hogy a magyarból kiindulva a nyelvtanuló nem tesz különbséget főmondat és mellékmondat között:

**Här frågade Olle, vad vill jag göra. 'Olle azt kérdezte, hogy mit akarok csinálni.'*

A hallgatóknál azonban azt tapasztalni, hogy ha nem egyenes mellékmondati szórendet alkalmaznak, akkor az nem szintaktikai hibának tekinthető, hanem sokkal inkább valamely más elv érvényesülésének következményeként teszik:

...att efter allt det här blir det möjligt att föra en mer öppen diskussion. '... ,hogy mindezek után lehetséges lesz nyíltabb vitát folytatni.'

Itt a témaelv és a nehézségi elv egyaránt közrejátszik a mondatösszetevők mozgásában, hiszen a szintaktikailag szabályos mondat így nézne ki:

...att det blir möjligt att föra en mer öppen diskussion efter allt det här.

Ennél az eredeti, szintaktikailag szabályos szórendnél a téma hátrakerül, ráadásul a „*möjligt*” mellékmondat-alakú bővítője túl hosszú. Ezért tűnik a legszerencsésebb megoldásnak a tematikus időhatározó és a jelentésnélküli, pusztán helybetöltő formális alany áthelyezése.

A következő hallgatói példában ugyan az egyenes szórend szabálya megvalósul, viszont azt tapasztaljuk, hogy az időhatározó a mondatathározó helyére kerül (A2-A1) (fordítás magyarról svédre):

Jag vet bara, att hon hela natten grät. 'Csak azt tudom, hogy egész éjjel sírt.'

²⁷ példa EKEROT 1995, 120.

Korábban láttuk, hogy az A2-ből A1-be át lehet helyezni mondatösszetevőket, ám annak valamilyen oka kell, hogy legyen: pl. a témaelv vagy az egyensúlyelv. Az utóbbi jelen esetben szóba sem jön. Vizsgáljuk meg hát a téma-réma-szerkezetet. A kiindulópontul szolgáló magyar mondat kétféleképpen értelmezhető:

Csak azt tudom, hogy egész éjjel SÍRT. (egész éjjel=topik/téma)

Csak azt tudom, hogy EGÉSZ ÉJJEL sírt. (egész éjjel=fókusz/réma)

A szabályos svéd szórenddel szerkesztett mondat megfelelhet mindkét értelmezésnek, amennyiben variáljuk a hangsúlyt:

Jag vet bara, att hon GRÄT hela natten. (mondathangsúly az igén)

Jag vet bara, att hon grät HELA NATTEN. (fókuszhangsúly az időhatározón)

Tehát szükségtelen az időhatározó előrehozása, a fókuszfunkciót mozgatas nélkül is megkaphatja. Valószínűsíthető tehát, hogy a példánk a magyar fókuszált szerkezet helytelen átültetéseként jött létre. A mondat ezek szerint így nézne ki helyesen:

Jag vet bara, att hon grät hela natten.

(A szövegösszefüggésből egyébként kiderül, hogy az időhatározó nincs fókuszban:

Nem tudom, hogy Hanna kivel találkozott, csak azt tudom, hogy egész éjjel SÍRT. = hogy SÍRT egész éjjel, és nem hogy EGÉSZ ÉJJEL, este 8-tól reggel 7-ig sírt.)

Szövegtani nehézségek

A fundamentumban álló kifejezések

A legtöbb variációs lehetőség a svédben a fundamentum kiválasztásában rejlik. Mint már korábban láttuk, a svédek általában 80 %-ban az alanyt helyezik ebbe a pozícióba, míg a maradék 20%-ban egyéb mondatrészek, leginkább az időhatározó kerül ide. A hallgatók mondat szerkesztését vizsgálva itt is nagyjából ugyanerre a statisztikai eredményre jutottunk, tehát megállapíthatjuk, hogy a nyelvtanulók szabad fogalmazás során általában helyesen alkalmazzák a svéd mondat szerkesztési elveket. Ez azért is fontos, mert a magyar szórend ebben nem nyújthat segítséget, hiszen a rejtett alany lehetősége miatt az alany sokkal kisebb mértékben reprezentált a magyar mondatokban.

A hallgatók mondataiban a fundamentum helyén az alanyon kívül leggyakrabban az időhatározó szerepel (6%), ezen kívül módhatározó és körülményhatározó is sokszor előfordul (3-4%). Nagyon ritka a helyhatározó és a tárgy (1-2%). Ezek előrehozása a legtöbb esetben nem „véletlen”, hanem valamelyik korábban említett elv alapján történik.

Nézzünk egy példát arra, hogy a különböző magyar szórendeket hogyan lehet a svédben megvalósítani (a példák egy része a hallgatókról származik, a többit kiegészítésként tettük hozzá):

'Be kell mennem délután a városba.' (neutrális mondat, topik nélkül, rejtett „én”=téma)

—> *Jag måste åka till stan i eftermiddag.* (neutrális mondat, alany (=téma) a fundamentumban) (80%-ban így fordították le)

—> *I eftermiddag måste jag åka till stan.* (ugyanúgy neutrális mondat, annyi a különbség az előzőhöz képest, hogy a délután is tematikus szerepű lesz, ami a szituációból kikövetkeztethető ismert

időpont) (20%-ban választották ezt a szórendet). Ennek a szórendnek az előnye a kiegyensúlyozott szerkesztésben rejlik, nem „billen” jobbra a sok végére tett mondatösszetevőtől (egyensúlyelv). Magyarul hasonló a helyzet a topikalizált időhatározós megoldásnál:

Délután be kell mennem a városba.

Kevésbé természetes a topikba a helyhatározót tenni, de ha ez a mondatösszetevő hordozza a téma szerepét, akkor ez is működik:

A városba be kell mennem délután.

ill stan måste jag åka i eftermiddag.

A téma és a réma elhelyezése

Az általános elv, miszerint a mondat tematikus része általában elől, a rematikusabb része pedig inkább hátrébb helyezkedik el, egyaránt igaz a magyar és a svéd nyelvre (amennyiben nem fókuszált mondatrészről van szó). Tehát a nyelvtanuló számára sem jelent különösebb nehézséget eszerint szerkeszteni a svéd mondatokat. Viszont láttuk, hogy a svédben a szintaktikai szabályok gyakran konfliktusba keverednek ezzel az elvvel. Lássunk néhány példát a bevándorló hölgy szövegéből arra, amikor ezt a fajta konfliktust helytelenül oldja meg, azaz a szintaktikai szabályokat figyelmen kívül hagyja a témaelv érvényesítése céljából:

**...eftersom här bodde min fästman. ’...mivel a vőlegényem itt lakott.’*

Ez a mondat szintaktikailag hibás, hiszen az N1-ben nem az alany, hanem a helyhatározó áll. A téma-réma-elvnek viszont megfelel: réma=*a vőlegényem* (vö. főmondatként: *Här bodde min fästman*).

Hasonló a helyzet a következő mondatnál, ahol a rematikus tárgy helytelenül a mondat végére kerül:

**...eftersom vi pratade hemma bara ungerska. ’mivel otthon csak magyarul beszélünk.’ (Vö. ...eftersom vi pratade bara ungerska hemma.)*

Látjuk, hogy a téma-réma-elvnek megfelelően a nyelvtanuló hajlamos arra, hogy szükségtelenül és helytelenül a mondat végére tegye a rematikus összetevőt, holott a svédben természetes (azaz a szintaktikai szabályokból adódik), hogy a rémát még követi egy vagy több határozói bővítmény (vö. 144. p., témaelv).

Egy másik esetben ugyanez a nyelvtanuló pont fordítva oldja föl a konfliktust, azaz a szintaktikai szabályokat betartva tematikusan furcsa mondatot alkot:

**Första gången reste jag till Sverige 1978. ’Először 1978-ban utaztam Svédországba.’*

Itt a témát a mondat egész első fele alkotja: „*először utaztam Svédországba*”, és erről állítjuk azt, hogy 1978-ban történt (=réma). Ezért egy kis szerkezeti átalakítással (ún. „hamis kiemeléssel”, „*fälsk utbrytning*”) elérhetjük a kívánt mondanivalót:

Första gången som jag reste till Sverige var 1978. ’Az első alkalom, amikor Svédországba utaztam, 1978-ban volt.’

Prezentáló szerkezet

Már említettük, hogy a téma-réma-szerkezetet formális alany használatával is meg tudjuk valósítani, amennyiben erre a normális szórend nem ad lehetőséget, pl. rematikus, határozatlan alakú alany esetében. A szövegelemzés során számos jó példát találtunk arra, amikor a hallgatók használják a formális alanyt. Gyakran előfordul a „*det finns*” ’található, van’ kifejezés, és sok példát találunk mellékmondat alakú alany esetében is. Ilyenkor a témaelven kívül a nehézségi elv is érvényesül, azaz a rematikus és nehéz mondatrész iniciális pozícióból finálisba helyzetbe kerül:

Det kan inte accepteras att studenterna kommer för sent. 'Nem elfogadható az, hogy a hallgatók késve jönnek.' (Vö. *Att studenterna kommer för sent kan inte accepteras.*)

Det tar tid att lösa problemet. 'Időbe kerül, hogy megoldják a problémát.' (Vö. *Att lösa problemet tar tid.*)

Fókusz

A hallgatók fordításaiból egyértelműen kiderült, hogy problémát jelent a magyarban fókuszba helyezett (rematikus és nyomatékosan kiemelt) összetevők elhelyezése a svéd mondatban. Többnyire semleges szórendi megoldásokat találunk a svédre fordított mondatokban:

Tisztának és szépnek kell lennie valamennyinek, mert ...

A névszói állítmányi rész azon kívül, hogy rematikus, még fókuszban is áll. A hallgatók által használt semleges megoldás a témaelvnek ugyan megfelel, de a fókuszelvnek nem:

De skulle vara rena och fina allesammans...

A fókuszfunkciót a vonzatszerépű névszói állítmányi rész topikalizálásával lehetne elérni (vö. emocionális vagy szubjektív szórend):

Rena och fina skulle de vara allesammans,...

Ugyanez a helyzet egy másik magyarról svédre fordított mondat esetében:

Muszáj az összes tojást most megtörölnöd?

Az időhatározó topikalizálása itt nem elegendő, nem eredményez ugyanis szubjektív szórendet. Ráadásul eldöntendő kérdésről van szó, tehát a fundamentum pozíciója amúgy is üres. Megoldásként egyedül a prozódiai (és írásban grafikai) kiemelés marad:

Ska du pútsa alla äggen NU?

Egyensúlyelv

Gyakran előforduló probléma, hogy az igének túl sok bővítménye akad a mondatban, amik többnyire a mondat végén, a tartalmi mezőben zsúfolódnak össze. Ilyenkor a fundamentum pozíciójának kihasználásán kívül nem sok lehetőség marad a mondat „megkönnyítésére”, kiegyensúlyozására. Nézzük meg, a hallgatók hogyan küzdöttek meg egy ilyen problémával:

Ez alkalommal is Pettson reggel teleszedte a kosarát tojással a tyúkólban.

Ezt a mondatot kellett a hallgatóknak svédre fordítani. Érdemes megjegyezni, hogy már a magyar mondat is túlszúfoltnak mondható.

A konfliktus feloldására három módszert alkalmaztak:

1. kihagynak egy mondatrészt: egyszerű, de nem kívánatos megoldás, valószínűleg ösztönös eszközről van szó.
2. az egyik időhatározót A2-ből az A1-be mozgatják, a másik a fundamentumba kerül:

Den här gången plockade Pettson på morgonen korgen full med ägg i hönsuset.

A mondat sajnos még így is nehézkes marad.

3. két mondatra bontják fel a hosszú mondatot:

Som vanligt hade Pettson varit i hönsuset den morgonen och plockat sin korg full med ägg.

'Szokás szerint Pettson reggel kint volt a tyúkólban és teleszedte a kosarát tojással.'

Ez nagyon jó megoldásnak tűnik, bár a két időhatározó itt is még okoz elhelyezési gondokat.

Duplázott mondatösszetevő

A korábbi áttekintés során már láttuk, hogy a svédben kommunikációs szempontoknak megfelelően, időnként duplán szerepel egy-egy mondatösszetevő. Ez egy olyan lehetőség, amit a hallgatók a vizsgált szövegekben gyakorlatilag nem használnak ki. Nézzünk egy példát:

Mindez, amiről később annyit beszéltek, Findusz születésnapján történt.

Ezt a magyar mondatot nagyjából mindenki eképpen fordította le:

Allt det som folk pratade så mycket om senare, hände på Findus födelsedag.

Pedig itt a hosszú bevezető mellékmondat miatt nehezen tagolható, értelmezhető a főmondat, és célszerűnek látszana egy értelmezést könnyítő névmási alany betoldása:

Allt det som folk pratade så mycket om senare, det hände på Findus födelsedag.

A magyarban egyébként ugyanígy megkönnyíti az értelmezést a „mindez” kifejezés, annak ellenére, hogy az a mondat elején, és nem a mellékmondati bővítmény után szerepel.

Összegzés

Az elemzés során láttuk, hogy a svéd szintaktikai kötöttségei ellenére mégis teret tud valamelyest engedni szemantikai és szövegtani szempontoknak is a szórendet illetően. Az is egyértelműen kiderült, hogy a magyar nem szabad szórendű, hiszen a mozgatásokkal fontos (elsősorban szemantikai) különbségeket tudunk érzékeltetni.

A nyelvtanulónak elsősorban arra kell figyelnie, hogy a két nyelvnek eltérő domináns rendezési elvei vannak. Ezen kívül a szövegelemzésből egyrészt az derült ki, hogy a várttal ellentétben akadnak szintaktikai jellegű nehézségek is (pl. *vem som*, mellékmondat), másrészt a bizonytalanságok oka sokszor a szövegtani szempontok érvényesítésére vonatkozó eszközök helytelen vagy kevés használatában rejlik (pl. fókuszs).

Bibliográfia

- ANDERSSON, Erik 1993. Grammatik från grunden. Hallgren och Fallgren, Stockholm.
- EKEROT, Lars-Johan 1995. Ordföljd, tempus, bestämdhet. Gleerups, Malmö.
- É. KISS Katalin 1998. „Mondattan”: É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter: Új magyar nyelvtan. Osiris, Budapest, 17–71.
- É. KISS Katalin 2006. „Mondattan”: KIEFER Ferenc (szerk.): Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 110–149.
- HOLM, Britta – Nylund, Elizabeth (red.) 1977. Deskriptiv svensk grammatik. Stockholm.
- JOSEFSSON, Gunlög 2011. Svensk universitetsgrammatik för nybörjare. Studentlitteratur, Lund.
- JÖRGENSEN, Nils – SVENSSON, Jan 1987. Nusvensk grammatik. Gleerups, Malmö.
- Kiefer Ferenc 2000. Jelentélmélet. Corvina, Budapest.
- WIJK-ANDERSSON, Elise 2008. Ny grammatik – det svenska språkets struktur. Hallgren och Fallgren, Stockholm.
- TELEMAN, Ulf – HELLBERG, Staffan – ANDERSSON, Erik 1999. Svenska Akademiens grammatik. 2. Ord. 3. Fraser. 4. Satser och meningar. Svenska Akademien, Stockholm.
- TOLCSVAI Nagy Gábor 2002. „Vázlat a mondat és szórend funkcionális viszonyáról folyó magyar nyelvészeti kutatásokról”: SZIKSZAINÉ Nagy I. (szerk.): Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Officina Textologica 6. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 11–24.